

תוכן העניינים

ט	פתח דבר
1	מבוא
11	פרק ראשון: דקונסטרוקצייה: המטפורה הסדוקה של 'כלא המטפורות'
	1. ההרמנויטיקה המטפיזית של ניטשה ומשמעותה 11
	2. שתי רגליו של הפן האובייקטיבי: הישות והאנושות 15
	3. הפן הסובייקטיבי של המציאות 19
	4. 'כלא המטפורות' הסדוק והפרספקטיבה הניטשאנית 23
	5. תשקיף: המציאות הדינמית הרב שכבתית ומעמדו של 'כלא המטפורות' 27
32	פרק שני: רקונסטרוקצייה: שכבות המציאות ומחזור החיים של הפרשנות
	1. החיים וצלם ב'כלא המטפורות' 32
	2. הפיזיולוגיה: תשתית ההתחדשות של החיים 40
	3. פרקסיס: תנועתם האנושית של החיים 49
	4. חיוניות וזמן 54
	5. רטרופקטיבה: השתקפותה של המציאות הדינמית הרב שכבתית בפילוסופיה המוקדמת של ניטשה 69
	6. החיים אינם ספרות: 'כלא המטפורות' מבעד לעקרון החיוניות 75
	פרק שלישי: אינדיווידואציה: על נוכחות הפרט בכוליות
80	(ניטשה נגד שופנהאור)
	1. פרטיות וריבוי אצל שופנהאור 82
	2. הכוליות בקולו של הפרט, שופנהאור בקולו של ניטשה המוקדם 90
	3. המטפיזיקה הבשלה של ניטשה ודחיית ההיטמעות של הפרט 92
	4. הישרדות הפרט בכוליות 99
100	פרק רביעי: אנתרופולוגיה: קטגוריית העילית ומעקף ההומניזם האוניברסלי
	1. אידאל העל-אדם והמשמעות האנתרופולוגית של האימננצייה

	2. הולדת העל-אדם מתוך איכות אנושית	110
	3. המיתולוגיה האיכותית והנצח של הגאונים:	
	המיתוס והשבת ההמון למקומו	115
	4. הומניזם של על-אדם מול הומניזם אוניברסלי קאנטיאני	126
	5. הולדתה של קטגוריית העילית מתוך הקטגוריה האנושית	133
136	פרק חמישי: חירות: האוטונומיה של היוצר ואילוף הטבע	
	1. היסודות הנקביים של המציאות	137
	2. אוטונומיה של היחיד	140
	3. האוטונומיה המשותפת ליחידים ואילופו של הטבע	144
	4. אוטונומיה: דחיסתו של הזמן והמעגל הפורה של החירות	149
153	פרק שישי: אסתטיקה: עקרון השפע וערכה האסתטי של היצירה העצמית	
	1. האסתטיקה האנתרופולוגית של ניטשה: עקרון השפע מול עקרון החסר הרומנטיציסטי	154
	2. המאפיינים האסתטיים של שלב ההיריון	158
	3. הסבל והשגב: כור ההיתוך של ההיריון	164
	4. חג האסיף של הרוח: החריגה בתום ההיריון	174
	5. מחזור החיים המואץ של היריון ויצירה	179
	6. הצד האפל של השגב באסתטיקה של השפע: האכזריות והפן המוצל של מעמקי החיים	181
	7. עקרון השפע: לב האסתטיקה הדיוניסית	187
192	אפילוג	
	1. אסתטיקה אנתרופולוגית	192
	2. קריאה מחודשת של מושגי יסוד אצל ניטשה	193
	3. מה קורה לאנתרופולוגיה המושתתת על עקרון החיוניות?	195
	4. ניטשה והקורא: פיתוי לעצמה או ברית עם השטן?	196
	5. דיאגנוזה לבעיה האתית שכלב האסתטיקה האנתרופולוגית	198
200	רשימת הקיצורים וביבליוגרפיה	
214	מפתח	

פתח דבר

במשך שנים ריתקו אותי הוגים ויוצרים שעניינם באדם, אותו יצור הפועל במרחב שבין רבדים עמומים של חוויות חיים ובין רבדים בהירים של תוצרי תרבות ויצירה מופשטים. עניין מיוחד מצאתי בהגותו הביקורתית והמפוכחת של ניטשה, ובעיקר ברעיון המרתק והבעייתי אצלו, שהאדם יוצר את עצמו. מטרת הספר היא לבאר רעיון זה ואת סבך היחסים המורכבים שהוא מעלה סביב החיים, האדם והיצירה אצל ניטשה. ביאור זה חשף קשר עמוק בין ערכים אסתטיים, שיקולים מטפיזיים ונקודת מבט אנתרופולוגית אצל ניטשה. למרות אופייה הלא שיטתי של הגותו, חקירת מעלה קשרים הדוקים בין גישות בלתי מתיישבות אצל ניטשה, כמו הקשר בין חתרנות חסרת פשרות ובין שמרנות, בין אהבת אדם ובין כמעט מיזנתרופיה, בין הגות של תקווה ובין ייאוש, בין גישה רומנטית ובין דחיית האסתטיקה הרומנטיציסטית מעיקרה.

ברצוני להודות לפרופסור מנחם ברינקר על שהפריני מעושרו הרוחני; לפרופסור יעקב גולומב על ששימש לי מורה ומנחה; לפרופסור ירמיהו יובל על ההזדמנות שהעניק לי להעמיק ביצירתו של שופנהאור; לדוקטור רן להב על עצותיו הרבות ועל שהוא מלווני שנים הרבה ונוטע בי אהבה לפילוסופיה; לדוקטור יעל עופרים על שיחותינו הרבות שחשפו את היער מבין עצי החיבור; לדוקטור שטפן ליט על שהשיא את עצותיו בלשון הגרמנית; לאלי גיא על העריכה הלשונית ולנועה שליטין על עריכת הספר; לחוה שור, אשר השיאה עצות ותיוקונים לשוניים בפרקים שהיו למאמרים ב'עיון'; לחמי פרופסור נועם להב ולרות קדר על ציור העטיפה – על כולם תבוא הברכה.

תודה לתלמידיי בחוגים לפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים ובאוניברסיטת חיפה, בקורסים 'האדם על פי ניטשה', 'ניטשה ושופנהאור: מאבק לחיים ולמוות' ו'האדם מהו?', על השאלות והאתגרים שהעלו בפניי. תודה לפקולטות לחינוך ולמדעי הרוח באוניברסיטת חיפה על תמיכתן בהפקת הספר. תודה להוצאת מאגנס, למנהלה דן בנובין ולעורכת טלי אמיר על הערותיהם ועל עזרתם המסורה. תודה מיוחדת ליורם נבון על שקרא במסירות טיטות שונות של ספרי והאירני בקורטוב ממאורותיו. ותודה לאשתי רותי על הערותיה לחיבור בגלגוליו השונים ועל שהייתה כוח מניע מתמיד לכתיבה וליצירה. הספר מוקדש לה בלב אוהב.

אלי אילון

מבוא

[א]

חיבור זה עוסק בפרידריך וילהלם ניטשה (1844–1900), הוגה דעות מהפכן ושנוי במחלוקת סוערת בנוף התרבות המערבית. מטרת החיבור לשחזר את הגותו של ניטשה בעניין רעיון יסוד אחד: האדם כמי שיוצר את עצמו. במבט לאחור ראוי להעמיד רעיון זה של ניטשה באורו של שיח משולש: שיח היסטורי-מיתולוגי עם התרבות המערבית, שיח עם הגות המאה שלו ועם זו של המאה שקדמה לה ושיח נבואי כביכול עם הגות המאה שאחריו, המאה העשרים. בחיבורי אני משתדל לשמור על איזון בין השיחים.

את השיח ההיסטורי-מיתולוגי קיים ניטשה עם התרבות היהודית-נוצרית. על פי ניטשה, תרבות הכמיהה אל האל מעמידה את המציאות בצל האלוהים ואת האדם בצלמו. יומרתו של ניטשה עצומה לא פחות מזו של המיתוס המונותאיסטי: הוא ביקש להפנות את מבטו של האדם מן האל המסתתר אל האדם עצמו, גופו ורוחו, ותפס את המציאות מתוך הקשר אנושי זה. את העצמה ואת השפע הכרוכים במחשבה הניטשאנית – אך גם את הבוטות – יש לשפוט על רקע יומרתו להעמיד חלופה לדמותו של האדם כפי שהיא עולה מהתרבות היהודית-נוצרית. 'מות האלוהים' הוא נקודת הפתיחה של ניטשה. המטרה – אפיון דמותו של האדם היוצר.

את השיח השני קיים ניטשה עם הגות המאה שלו ועם זו של המאה שקדמה לה. בחלל האוויר הדהדו בזמנו רעיונות טריים דוגמת היווצרות המינים של צ'רלס דרווין, וטריים פחות דוגמת האודיסייה של הרוח בגרסאות השונות של האידאליזם הגרמני. יישום תורות ליברליות כמשטרים הדמוקרטיים שצמחו הגשים במידת מה את חזונו האוניברסלי-הומניסטי של עמנואל קאנט בהמשיכו מגמות שהחלו במהפכה הצרפתית. תכופות מתגלה בכתיבתו של ניטשה התרסה, לעתים קונסטרוקטיבית, לעתים פרובוקטיבית, כלפי הרעיונות והמגמות האלה. הוא דחה את ההבחנה הקאנטיאנית או השופנהאורית בין התופעה ובין 'הדבר כשהוא לעצמו', וממילא ראה בעולמו תופעה וישות כאחת. עקרון היחיים שממנו חפץ ארתור שופנהאור לפרוש היה אצל ניטשה לעקרון יסוד בפרספקטיבת המציאות שלו. הוא ביסס את דמותו של 'האדם היוצר' על עיקרון זה, וכך הבחין את תורתו מתורותיהם של דרווין ושל ז'ן-ז'ק רוסו, וגם מאלה של נטורליסטים, מטריאליסטים, רומנטיקנים ופוזיטיביסטים בני זמנו. ניטשה עסק באדם הממשי ולא בסובייקט טוטלי, אידאלי, טרנסצנדנטלי או טהור, אך התוכן שיצק באדם היוצר שלו מעיד

על מרחק מתורות אחרות שעסקו באדם הממשי (כאדם הפרטי של מקס שטירנר מחד גיסא או כאדם החברתי של קרל מרקס מאידך גיסא) ומתורות שבחנו את האדם באופן אמפירי או אובייקטיבי פסידו־מדעי (כהיסטוריצזים נוסח וילהלם דילתיי). ואולם יחסו הרומנטי לפתרון בעיית האדם (למרות התנגדותו הגלויה לתנועה הרומנטית), גישתו האימננטית למציאות והחשיבות שייחס לעקרון החיים, לאורגניות ולפזיולוגיה מציבים את ניטשה בתוך המסורת של 'פילוסופיית החיים' שרווחה בתקופתו וממחישים יותר מכול את הקשר האמיץ של הגותו להגות זמנו. על הפרשן בן זמננו המתפתה לשקוע ברוח הזמן שלנו להביא בחשבון את רוח הזמן שממנה שאב ניטשה את השראתו.

עניין אחרון זה מוביל אל השיח השלישי, המורכב ביותר – השיח הנבואי־דמיוני שקיים ניטשה עם הגות זמננו. ניטשה תרם לה תרומה משולשת: (א) כחבלן מיקש את השבילים האחרונים אל העולם הישן ואל הסדר המוכר שלו; (ב) כנביא חזה היטב את היעלמות הגדלות והאיכות שבאדם בתוך ההמון (תופעה שהתעצמה במאת השנים שקדמו לניטשה) וגם ראה בעיני רוחו לאן תוליך היעלמות עגומה זו; (ג) כקורא תיגר חשב לאגוף את ההומניזם האוניברסלי הפוסט־קאנטיאני, הומניזם שהיה בעיניו דקדנטי.

הגות זמננו מרבה להתקשט בניטשה כאילו היה מבשרה המובהק ונוטה לטשטש את ההבדלים המשמעותיים שבינו לבינה. ניטשה נחשב, בגלל עיסוקו האינטנסיבי בתורת הפרספקטיבות, ביחיד וביצירה, למבשרם של יחסיות הערכים, של האינדיווידואליזם הדמוקרטי ושל רעיון היצירתיות שהיא נחלת כול כפי שהם נתפסים בתרבות הדמוקרטית־ליברלית והפוסט־מודרנית שלנו. ואולם גיוס זה של ניטשה להגות זמננו מזניח פן אחר בהגותו, פרי המאה שלו. בניגוד לרוח הזמן הפלורליסטית־דמוקרטית שלנו הוא שמר על דירוג באמנות, בערכים ובשיפוט בני האדם ומעשיהם. ניטשה הבחין בין פרט לפרט כשם שהבחין בין יצירה ליצירה. כשרגליו במאה שלו ועיניו במאה שאחריו ניבא את מבוכי העתיד וביקש להתגבר עליהם באמצעות ערכים בני זמנו, כלשונו של זרתוסטרא: 'אני בן־יומי ובן־התמול. אך יש בי דבר שהוא בן־מחר־ומחרתיים ובן־העתיד' (ז', עמ' 124).

[ב]

היצירה העצמית היא הביטוי המובהק ביותר אצל ניטשה למהפך שטרטט במעמדו של האדם בעולם המודרני. מכיוון שהעל־אדם הוא מחליפו של אלוהים שמת, ראה ניטשה באדם את היורש לפעילות היצירתית במשמעותה הרחבה: הוא השתמש כמונח 'יצירה' (Schaffen) במשמעות בריאה. האדם הוא הבורא, הנברא וגם תהליך הבריאה. על כן בריאה זו היא יצירה עצמית: 'על מנת שיהא היוצר הוא עצמו הילד הנולד מחדש, חייב הוא לרצות להיות גם היולדת וגם צירי היולדת [der Schmerz

[der Gebärerin 'ז', עמ' 83].¹ ואולם במשנתו אין רעיון היצירה העצמית מושג מבואר וגם לא תפיסה מוכחת. הוא משמש לניטשה פרספקטיבת יסוד ונקודת משען בפירוק שיטתי של ההערצה לדמויות אנוש מנוונות ובהבניית קטגוריה אנושית סגולית חדשה – העצמה של טיפוס האדם היוצר, שילוב של גאונות והתגברות עצמית.

ודוק, לעתים תכופות פרספקטיבת יסוד זו של היצירה העצמית נראית מנוכרת לחלקים נרחבים בהגותו של ניטשה: מיהו היוצר בפילוסופיה שבה לסובייקט אין מעמד אונטולוגי, הפרטיות מאוימת אל מול הכוליות ו'אדם' הוא מושג ריק ונכוב? מהו הדבר שנוצר בכתבים החותרים תחת קיומו של אובייקט, בהגות המחריבה כל עובדה בת קיימא והשוחקת כל חידוש רענן תחת שיבתו הנצחית והעיקשת של מה שהיה ותמיד הווה ויהיה? וכיצד היוצר יוצר אם האדם ורצונו נתפסים לעתים כקרבותיה של כוליות גורלית ולעתים כעבדים לתהליכים דטרמיניסטיים ולטבע עיוור ואדיש הנוהג כמנהגו?

[ג]

מטרתי בספר לבחון את ניסיונו של ניטשה לתאר את טיפוס האדם היוצר. זוהי מטרה משולשת: לרדת לשורשיו של מבנה המציאות שמעבר לה אין שום דבר, זו המציאות האימננטית המאפשרת את היצירה העצמית שאליה כיוון ניטשה; להבין את הבחנותיו הפנים-אנתרופולוגיות של ניטשה ואת קריטריון ההבחנה בין אדם 'סתם' ובין אדם נעלה היוצר את עצמו; לעמוד על המאפיינים האסתטיים של פעילות יצירתית זו.

הרובד הפרשני הראשון של הספר בוחן את עקרונות המפתח שביסוד הגותו של ניטשה: תחת תפיסת מציאות מנוונת וקפואה הציע ניטשה מציאות חיונית, אימננטית ודינמית; תחת מרד ההמונים הציע אנתרופולוגיה דירוגית וקטגוריה סגולית של אדם; תחת ערבות רומנטיות של חסר הוא הציע אסתטיקה של תהליכי יצירה שמקורם בשפע ובמלאות. שלושת עקרונות המפתח הנגזרים מקו עיקרי זה של חקירה הם אפוא חיוניות (עקרון השיפוט של המציאות), שפע (עקרון השיפוט של פעילותו היוצרת של האדם הסגולי) וסגוליותו של היוצר (המושגת על עקרון החיוניות והחותרת לאידאל אסתטי של שפע).

רובד פרשני זה מביא לפירוש מחודש של מושגי יסוד אצל ניטשה. למשל, חוקרים שונים ראו ברעיון השיבה הנצחית של השווה סתירה לאפשרות של יצירה וחידוש. מתוך פולמוס עם חוקרים לפני, ומתוך פירוש מחודש, אני טוען שהרעיון הוא רכיב מרכזי שדווקא מאחה קרעים בפילוסופיה המעמידה במרכזה יצירה וחידוש. במישור

1 במקומות שראיתי לנכון להוסיף את הטקסט בשפת המקור מופיע הלעז בסוגריים מרובעים אחרי החלק המתורגם.

המטפיזי אני רואה בחוויה של השיבה הנצחית את מקור המפגש העמוק בין חוויות פיזיולוגיות עמומות של אדם פרטי ובין הפשטות סדורות המשותפות לבני האדם.² במישור האנתרופולוגי אני רואה ברעיון השיבה הנצחית מושג הקושר בין יחידת חיים חווייתית אחת, הנוכחת במלוא עצמתה אצל היוצר, ובין הפסגות של דורות העבר. בחוויה יצירתית זו התוצרים המופשטים מהעבר שבים וקמים לתחייה. באופן דומה אני מפרש מחדש מושגים ניטשאניים מובהקים אחרים (כגון פרט, על-אדם, חיים, פיזיולוגיה, טבע, הומניזם, פרשנות, פרספקטיבה, אנוכיות, אכזריות וסבל).

כד בכד עם המאמץ הפרשני הראשון, הממוקד בהצגתם של עקרונות היסוד של ניטשה ושל העקרונות הנגזרים מהם, אני פורס רובד פרשני נוסף, חשוב מקודמו. כאן אני קושר את תפיסת המציאות הניטשאנית (עקרון החיים) עם תפיסת האדם שלו (הקטגוריה הסגולית של האדם), ואת שני אלו עם האסתטיקה של הפעילות האנושית (עקרון הפעילות מתוך השפע). קשר פנימי הדוק זה מצוי בין רבדים שונים של הגותו, אך גם בין תקופות שונות בה. אני מראה כיצד ערך השפע וערך החיוניות קושרים את ספרו מתחילת שנות השבעים של המאה התשע עשרה, ה'ולדתה של הטרגדיה', השופנהאורי ברוחו, עם ספרו ה'רומנטי' מתחילת שנות השמונים 'כה אמר זרתוסטרא' ועם כתביו המאוחרים משנות השמונים שקובצו באסופה 'הרצון לעצמה'.³

שני הרבדים הפרשניים שאציג הם בבחינת רקונסטרוקצייה של נקודת המבט הניטשאנית, היינו העמדה של רעיונותיו הפזורים של ניטשה והאחדתם מתוך ניתוח שיטתי, התחקות אחר עקרונות ומציאת הקשר הפנימי ביניהם. לשני מהלכים אלו נלווה מהלך שלישי מקביל, המבוסס על שניהם כאחד – מהלך ביקורתי. כאן אני מבקש לאמוד את המחיר שתובעת הדבקות של ניטשה בעקרון החיים על כל משמעותותיו (חיוניות מטפיזית, תרבותית, אנושית ופרטית). אראה כיצד הזיקה העמוקה אצלו בין המטפיזיקה לאנתרופולוגיה עומדת בבסיס מסקנותיו האתיות האזוטיות. כמו כן אדון באסתטיקה של השפע, לא רק על יפעתה העצומה אלא גם על אפלת האכזריות ומחשכי החיים הכרוכים בתהליכי הפעילות היצירתית האנושית. כשקושרים את דבריו של ניטשה על האכזריות אל העקרונות המנחים אותו – עקרון

2 כאשר אני מייחס לניטשה עיסוק מטפיזי אני משתמש במונח 'מטפיזיקה' בהוראה של עיסוק במציאות בכללה, ולא במובן האפלטוני-נוצרי של המטפיזיקה, שאותו ביקר ניטשה, היינו עיסוק בעולם 'אמתי' או 'מהותי' המובחן מן העולם המוחשי.

3 'הרצון לעצמה' הוא קובץ אפוריזמים של ניטשה. הוא ניסה כמה פעמים לערוך את האפוריזמים, אך לא הספיק לסיים את מלאכתו. הגרסה בעייתית משום שניטשה מעולם לא אישר אותה – הקובץ נערך בהשגחת אחרות, אליזבט פרסטר-ניטשה. אף על פי כן אני רואה בו מקור חשוב לרעיונות שאת רובם ככולם ניסח ניטשה בעצמו. אני משתמש בקובץ פעמים רבות, במקומות שיש בהם משום הקצנה או הדגשה של רעיונות שכבר עלו בספריו המוקדמים, כגון שפע וחריגה, טרנסצנדנצייה של הפרט, השיבה הנצחית, האליטיזם והסדר הדייוגני. לדין מקיף בסוגיה ראה אילון תש"ס, עמ' 11–12, 72.

החיים, האדם הסגולי והפעילות היצירתית השופעת – מתברר שהאכזריות היא נגזרת ישירה של ערכים אלו. אמנם ניטשה לא חפץ באכזריות, ואף ידע לגנות גילויים שלה, אבל מתברר שהיא תוצר לוואי הכרחי של תהליך העשרת המציאות המנוונת של האדם, של תהליך התרוממות האדם הסגולי לכדי קטגוריה אנושית חדשה ושל תהליך העצמת השפע של האדם היוצר. בדרך זו ממש אני מגדיר מחדש 'אמת' ו'שקר' על פי ניטשה כפרמטרים למדידת חיוניותו של תהליך (ולא עוד למדידת התאמתו של תוצר התהליך לדבר מה מחוץ לו); גם צמד המושגים האסתטיים 'ופי' ו'כיעור' מתפרשים בדרך דומה. הם נשפטים כקנה מידה לשפע יצירתו של היוצר וליכולתו להאיר מחדש את המציאות ה'יפה' באורו הרענן של מה שנחשב עד כה ל'מכוער'.

[ד]

מי שמצוי בכתבי ניטשה ודאי שואל את עצמו אם אין פסול בגישתי המחקרית, משום שהיא שמה לה למטרה להעמיד נקודת מבט ניטשאנית שדרכה נגלים קווים שלמים, שלא לומר שיטתיים, בהגותו. ביתר פירוט, אפשר להעלות שלוש טענות נגד גישתי: (א) אין להציג תמונה עקיבה להגותו של ניטשה, שהרי היא מכילה סתירות פנימיות רבות; (ב) השינויים בעמדותיו מתקופה לתקופה אינם מאפשרים להעלות תמונה רציפה של רעיונותיו; (ג) ניטשה במודע לא ביקש להיות עקיב.⁴ תשובותי להשגות אלו:

א. איני מבקש ליישב את הסתירות בהגותו של ניטשה. לשיטתי, בתוך הכאוס הניטשאני יש סדר מסוים. לניטשה נקודת מבט משלו, ואותה אפשר לכנות 'נקודת המבט הניטשאנית', שאף אם היא משתנה במשך הזמן, ואף אם היא מכילה סתירות, מתיחיות ואנטינומיות – יש בה עקרונות ששבים ועולים בכל כתביו.

ב. בלי ספק ניכרים הבדלים בין תפיסותיו של ניטשה בתקופות שונות. השפה המטפיזית המושפעת משופנהאור ב'הולדתה של הטרגדיה', התובנה המעמיקה והעצמאית של המציאות ב'דמדומי שחר', הפילוסופיה המגובשת אך הרומנטית ב'כה אמר זרתוסטרא', הכתיבה האירונית והאליטיסטית ב'הנה האיש' – כל אלו מצריכות רגישות היסטורית בכל הנוגע לפירוש הגותו של ניטשה. אך כאן עליי להעיר: אף שאני עומד על ההתפתחות בתפיסת העולם של ניטשה וגם מקדיש לה סעיפים מיוחדים במידת הצורך, מחקרי אינו מאורגן כרונולוגית, כי אם רעיונית-רטורית. לדעתי את תשומת הלב ראוי למקד בקשרים הפנימיים שבין רעיונות החוזרים ועולים בכתביו. זאת יש לעשות מבלי להתעלם מזמן הכתיבה אך גם מבלי לאפשר לרובד הכרונולוגי להאפיל על הרובד הרעיוני.

4 גרסאות לטענות השונות ראה אצל ינג (Young 1992), במבך (Bambach 1990), היידגר (Heidegger) ולווית (Löwith 1997, pp. 13, 17).

ג. אמנם ניטשה טען שאין מציאות אולטימטיבית וטוטלית שאותה יש לחשוף, לטענתו יש מציאות של ריבוי נקודות מבט. אך אין נובע מכך שניטשה לא יכול היה לגייס משאבים לטובת נקודת מבט מסוימת שאותה העדיף. בפרפרזה לדברי קאנט על החושים והשכל אפשר לומר שהעמדה הפרספקטיביסטית של ניטשה, אם היא מנוסחת בלי מבני העומק של נקודת המבט הניטשאנית, היא עמדה ריקה, ממש כשם שהניסיון לגזור עמדה חד-צדדית של ניטשה שלא תיתן דעתה על העמדה הפרספקטיביסטית היא עמדה עיוורת.

ד. השיקול המכריע לדחייתן של שלוש הטענות הוא שיקול פילוסופי-פרשני מובהק: כל עוד לא הוכרה תמונת העולם העיקרית של ניטשה יקשה להתחקות אחר המקור לדיכטומיות הפנים-אנתרופולוגיות שהעלה, אחר המקור לאידאלים היצירתיים שהציע ואחר המקור לביקורת הנוקבת שהטיח באדם המודרני. הסרת הכסות וחשיפת הכוונות העמוקות שבלב הסתירות, המתרחקות, הלבטים ונקודות הערפול שביצירה העצמית של האדם ממילא דורשות מן החוקר להעלות את השאלות המטפיזיות על אודות טיב המציאות כפי שהבינה ניטשה ועל אודות מקומו המדויק של האדם – בהגדרתו הרחבה ביותר – במרכז של מציאות זו.

אלו הן טענות מייצגות, גם אם אינן כל הטענות האפשריות. בלי לבקש עקיבות, שהיא בלתי אפשרית אצל ניטשה, ספר זה מבקש להציג את הגותו השסועה והמפוכחת מבעד לקשת הבעיות שהיא עצמה העלתה ולשחזר את נקודת המבט הניטשאנית בעניין המציאות והאדם היוצר בתוכה לאור רעיון היצירה העצמית. אין בכוונתי לפתור בתכסיסים את הפרדוקסים הניטשאניים וגם לא לפטור את ניטשה מהסתירות שהוא אחראי להן. בכוונתי להבהיר את הנקודה הארכימדית שממנה ביקר את התרבות ולבחון כיצד אפשרה לו אותה נקודה ממש, אם בכלל, למצוא בתרבות האנושית חיים חדשים ולבשר לה עתיד שיש בו התגברות על ניוון מתמשך.

[ה]

את שאלת היצירה העצמית אצל ניטשה פירקתי לשישה פרקי חקירה. להלן כמה מן הסוגיות העיקריות שבהן אעסוק.

לטענתי המציאות של האדם על פי ניטשה משולה לכלא מטפורות שיצר האדם בעצמו. מנקודת מוצא זו אני מנסה לפענח בשני הפרקים הראשונים את תפיסת המציאות של ניטשה כדי ליצוק תוכן במטפורה זו של כלא המטפורות וכדי לעמוד על משמעותה. משימתי בפרק הראשון להציג שתי מגמות עיקריות בפילוסופיה של ניטשה, המגמה הקונסטרוקטיבית והמגמה החתרנית, ולעמוד על המתח הבלתי פתיר העולה מהעמדתן יחד. המגמה הקונסטרוקטיבית רואה במציאות כולה קונסטרוקציה אנושית מתמדת. המגמה החתרנית משמעה ערעור מתמיד על העריצות של ערכים ושל תוצרים אנושיים שנחשבים לטרנסצנדנטיים. בחינת שתי המגמות זו באורה של זו תעלה שאלות שונות, בהן: מהי חשיבותה של כל אחת מהן בפרשנות של ניטשה?

כיצד יש לפרש את המתרחשות בבסיס תפיסת המציאות שלו? מהו סדר אנושי ומה מקומו של הכאוס במציאות הניטשאנית? מהי פרשנות העולם אצל ניטשה? מדוע בחר במונח 'פרשנות' ומה הבעיה בבחירה זו? לצד שאלות אלו אני עוסק בבעייתיות של צמדי המושגים מפרש ומפורש, סובייקט ואובייקט, יוצר ונוצר, גילוי ויצירה וכיוצא בהם. הפרק הראשון מסתיים באקורד לא פתור, הכנה לפרקים הבאים, ובעיקר לפרק השני.

בפרק השני אני מתאר את המגמות הקונסטרוקטיביות והחתרניות מנקודת מבט אחת, שאותה אני מכנה 'פרספקטיבת המציאות של ניטשה', ומנסה להשיב על כמה שאלות יסוד: איזה מקום הקצה ניטשה לפעילות האדם ולתוצריו בתפיסת המציאות שלו? מה מעמדה של השפה במציאות האנושית? מהי אמת? מה הקשר בין יסודות קונקרטיים של חוויית האדם הפרטי ובין היסודות המופשטים של הקיום האנושי המשותף? כיצד התרבות קשורה לתהליכי החיים של האדם? מה בין פילולוגיה לפיזיולוגיה במציאות האנושית? מה מקומם של השפה, האמת, האמנות, ההיסטוריה, האלוהים, הדתות והתרבות על מפת המציאות של ניטשה? תשובה על שאלות אלו מוליכה לשלושה מושגי מפתח ששימשו לו אמת מידה לעמקות, לדירוג ולקביעת הבדלי איכות בתהליך היצירתי של המציאות: החיוניות (היינו קו חיים עולה ומתגבר, ניגודה של ההתנוונות), הפיזיולוגיה והפרקסיס של האדם.

ברקע שני הפרקים הראשונים אני מתפלמס עם עמדתו של אלכסנדר נחמס המוצגת בספרו 'ניטשה: החיים כספרות' (Nehamas 1985). המאמץ היצירתי של היוצר הניטשאני נקשר אצל נחמס במאמץ פרשני. נחמס טען כי ניטשה העמיד במרכזה של יצירת החיים את תכונת הלכידות הספרותית, אולם לטענתי עקרון החיוניות בתהליכי היצירה העצמית של היוצר דוחק לקרן זווית עקרונית מבניים כמו לכידות פנימית. אראה כי כוונתו של ניטשה הייתה להפנות את הקורא מן הטקסט לתהליכי החיים ולמאמץ האנושי שבהם וכי בטקסט ראה תוצר לוואי של אלו. יותר משהחיים נשפטים על פי קריטריונים טקסטואליים הטקסט הוא שנשפט על פי חיוניותו של המאמץ האנושי שהוביל אליו. עמדתו של נחמס היא דוגמה להשתלטות לא מוצלחת של רוח הזמן שלנו על הבנת כוונתו של ניטשה.

בפרק השלישי אני עובר מן העניין המטפיזי (של היצירה העצמית) אל העניין האנתרופולוגי (של היוצר) בניתוח השאלה למה העניק ניטשה קדימות – לפרט או לכוליות. מטרתי בפרק להציג עמדה פולמוסית על רקע ניתוח של שיח מתמשך, סמוי ברובו, שניהל ניטשה עם מערכת המושגים המורכבת ששאב משופנהאור. אדון בהבדלים בין הגאולה מן הפרטיות בפילוסופיה של שופנהאור ובין הישרדות הפרטיות אצל ניטשה, בעיקר בהגותו המאוחרת. אצביע על דמיון רב בין המטפיזיקה, האסתטיקה והאתיקה של שופנהאור ובין הפילוסופיה של ניטשה – הן המוקדמת הן הבשלה והעצמאית – אך גם אציג את ההבדלים ביניהן בנקודות מכריעות במרחב המושגים ששימשו את שני הפילוסופים כאחד בשאלת האינדיווידואציה. מניתוח

מקיף של שיטותיהם עולה כי ניטשה הסכים עם שופנהאור כי סבל, פיזיולוגיה ועקרון האינדיווידואליזם מופיעים יחדיו בחיי האדם, אך כל אחד מהם המליץ על תגובה הפוכה למערכת מושגית זו: שופנהאור קרא לאדם לסגת מן החיים, להתגבר על האגואיזם ולדבוק בכליות, קרי הרצון ('הדבר כשהוא לעצמו'), וכך להיגאל מן הסבל, מן הפיזיולוגיה וממצבו של האדם כ'פרט'; לעומתו ניטשה דחה את הדבר כשהוא לעצמו, בדמות הרצון או בכל דמות אחרת של 'עולם אחורי' (בלשונו של ניטשה). משום כך הפנה את האדם חזרה אל החיים ואל כל מה שכרוך בהם: הפרטיות, הגופניות, הסבל והאגואיזם. על בסיס שיקולים יסודיים אלו במשנתו אני מסיק שבשום מקרה לא ביקש ניטשה את ביטול הממד הפרטי של האדם לנוכח הכליות.

בפרק הרביעי אני מתמקד בדמותו של האדם היוצר ובמקומו בפסיפס האנושי ככלל. מרטין בובר טען שניטשה גילה את השאלה האנתרופולוגית אך לא מצא לה תשובה ברורה עם תוכן חיובי ולא הבהיר כיצד מבעל חיים כושל שיש לו שתי אפשרויות קיצוניות (להיות בעל חיים ולהיות על-אדם) יכול להיוולד העל-אדם. על רקע עמדה זו של בובר אעלה כמה תמיהות ואדון בהן: (א) האומנם העמיד ניטשה בפני האדם אתגר אוטופי של קפיצה מן האדם הכבול לטבע אל מעבר לאדם? (ב) מה היה יחסו ל'אדם', והאם יש אצלו קטגוריה כזו?

כפי שאראה, מטרתו של ניטשה הייתה ליילד קטגוריה חדשה מתוך הקטגוריה האנושית – טיפוס איכותי שיחליף את דמות האדם המנוונת, המודרנית-נוצרית-אספסופית. הוא השתדל להעמיד את האיכות הנדירה באנושות מול המכנה המשותף שמשמעו אפסיות האדם. לשם כך הניח מראש קיום של קטגוריה אנושית מרוכדת וראה בה אמצעי להולדת קטגוריות מובחנות מתוכה. הולדתה של קטגוריה איכותית – שנקראת, כפי שאראה, על-אדם – מניחה בידול של איכות אנושית מסוימת ושיפורה, על פי הדגם שבו חלק מסוים ומעולה מהקופים נהפך לאדם. בדרכו לביסוס קטגוריה אנושית איכותית השתמש ניטשה במיתוס של ברית בין כל גדולי הזמנים: מטפורה זו של 'רפובליקת הגאונים' מחליפה את המטפורה של 'ממלכת התכליות' (הקאנטיאנית), ורעיון השיח המתקיים בין גדולי כל הדורות מחליף את רחש ההמונים שהולך ומתעצם בדורות האחרונים, רחש השולט ברוח האדם כבר מאות שנים ומנוון אותה. בפרק אעמוד על היחס שבין החוויה האינטימית היוצרת של גדולי כל הדורות ובין המיתוס המשותף, תוצר פעילותם, ואציג גם את היחס שבין רגעי היצירה היחידים ובין קיומם הברזמני של אנשי הסגולה מן הדורות השונים.

גישתו של ניטשה חושפת את יחסו הבוטה כלפי הקטגוריה האנושית הטבעית או כלפי מה שהוא מכנה 'אנושות'. לא כל אדם הוא 'תכלית' במובנה של ממלכת התכליות הקאנטיאנית. נהפוך הוא, רוב בני האדם הם אמצעי, ועל פי ניטשה, כך ראוי שישארו. כך הפך ניטשה את 'הצו הקטגורי' על פיו. כפי שאני מראה, עמדה זו איננה מנותקת מהגותו הכלולת, אלא נגזרת ישירות מעיקרי שיטתו והיא חלק מן

ההיגיון הפנימי של האנתרופולוגיה האליטיסטית שלו הנסמכת על עקרון היסוד של המציאות – עקרון החיוניות. לסיכום אראה כי העל-אדם הוא אמנם אידאל ארצי והעצמת הסגולה האנושית שכבר נוכחת אצל גאוניה, אולם ניטשה לא תיאר את הדרך להעצמה זו בעתיד אלא רק הראה כי זרעה כבר נוכח אצל גדולי כל הדורות.

הניסוחים השונים של הדטרמיניזם הפיזיולוגי-מכניסטי אצל ניטשה מעמידים בשאלה את חירותו של האדם ליצור את עצמו ולשנות את גורלו. מהם הרכיבים בכתביו של ניטשה שמאפשרים לו למרות הכול להחזיק במושג 'יוצר אוטונומי'? מהו מעמד הטבע ביצירתו של 'הרוח החופשי' וכיצד ייתכן שהאדם מעצב את הטבע אם הוא עצמו כפוף לטבע? בניסיון לאחות כמה רמות דיון אצל ניטשה – ובכללן היבטים מטפיזיים, אנתרופולוגיים ופרגמטיים – אני מראה בפרק החמישי כי הגדרת האוטונומיה של היוצר היא מעגלית. החירות של היוצר היא חירות נרכשת ולא נתונה, ועם זאת יש להניח את קיומה כדי לדבר על שליטה בטבע; היוצר קונה את חירותו – ההכרח הפנימי שלו – מן הטבע, ובתמורה כופה על הטבע את ההכרח שרכש. זהו מעגל אקסקלוסיבי והאדם הרגיל אינו נוטל בו חלק: אין הוא מוכשר ליצור הכרח, וממילא גם לא לכפות אותו.

ניטשה ביקש להעניק ל'אסתטי' מעמד של פעילות מטפיזית שתשמש יסוד מנחה לפעילותו של האדם. למה התכוון? מהו העיקרון ביסודה של משאלה זו? בפרק השישי והאחרון אדון בהיבט האסתטי של היצירה העצמית הרואה בעקרון 'היצירה של השפע' אסתטיקה חלופית ל'יצירה של כמיהה וחסר' רומנטיים. בהמשך לגישה העולה מן הפרק השני אני מראה כי באסתטיציזם של ניטשה אין אימוץ ישיר של דרישות מבניות של האסתטיקה של האמנות אלא יש הרחבה והתאמה שלהן לחיים. באסתטיקה של היצירה העצמית לא דן ניטשה בתוצר היצירתי אלא באצילי ובנשגב שבאדם היוצר ובתהליכי היצירה הכרוכים בחייו. אדון לפיכך בכור ההיתוך של התהליך היצירתי – 'הריון היצירה' – ובמעמדם של 'הסבל' ושל 'השגב' בהיריון זה. לאחר מכן אעמוד על המאפיינים של 'לידת' היצירה ושל החצנתה לכדי תוצר משותף, וכן על מחזוריות ההיריון והיצירה. בתוך כך תעלינה שאלות נוספות: מהו 'היפה' בהקשר של יצירת האדם את עצמו? מה בין היפה לנשגב וכיצד נקשר השגב עם המסורת הקאנטיאנית והשופנהאורית הקודמת לניטשה והמשפיעה עליו? איך האכזריות נקשרת בהגדרת היופי? מהו היחס שבין העיקרון האסתטי של השפע לבין העקרונות המטפיזיים והאנתרופולוגיים שנותחו בפרקים הקודמים?

לסיום, עצה לקורא שזהו לו המפגש הראשון עם ניטשה: שלושת הפרקים הראשונים הם הקשים ביותר לקריאה בשל מורכבותם ודחיסותם. אף שהטענות בפרקים נסמכות על הכתוב בפרקים קודמים הקורא המתחיל מוזמן לפתוח בקריאת הספר מהפרק הרביעי ואחר כך לשוב אל הפרקים הראשונים.

גרסאות של חלקים מן הפרק הראשון התפרסמו ב'עיון' בשני מאמרים: 'סובייקטיביות ופרשנות העולם אצל ניטשה', עיון מז (תשנ"ח), עמ' 147–163;

'אימננטיות, חיוניות ופרשנות', שם נ (תשס"א), עמ' 189–206. לגרסה של הטענה המופיעה באפילוג ראה Eli Eilon, 'The Teaching of Elitism: Reasoning and Emotional Seduction in Nietzsche', *Practical Philosophy* 4 (2001), pp. 33–37. לגרסה מוקדמת של הפרק החמישי ראה אלי אילון, 'האוטונומיה של היוצר ואילופו של הטבע', עיון נב (תשס"ד), עמ' 167–184. לגרסה של חלקים מן הפרק השישי ראה idem, 'Nietzsche's Principle of Abundance as Guiding Aesthetic Value', *Nietzsche-Studien* 30 (2001), pp. 200–221. בסבל בפרק השישי ראה הנ"ל, 'ניטשה: סבל כערך', עיון מה (תשנ"ו), עמ' 133–147.